

JURNALİSTİKA**JURNALİSTLƏRİN PEŞƏ KODEKSLƏRİ****S.İ.RƏHİMOVA***Bakı Dövlət Universiteti*

Jurnalist fəaliyyəti ictimai əhəmiyyəti olan bir çox xüsusiyyətləri cəmləşdirir və yaradıcı adamın cəmiyyətə münasibətini əks etdirir. Həmin münasibətlər jurnalistin müxtəlif sosial qruplar, təsisatlar və bütövlükdə cəmiyyət qarşısında məsuliyyətini səciyyələndirir. Bunlar da öz növbəsində əxlaqi tələblərdə ifadə olunan ictimai zərurətlə müəyyənləşdirilir.

Bir insan kimi cəmiyyətin həyatında müəyyən rol oynayan jurnalistə verilən tələblərin məzmunu ictimai, sosial, hüquqi və əxlaqi sahələri əhatə edir. Bu zaman jurnalist təmasda olduğu bütün insanlarla davranışında, çıxışları üçün faktik materiallar toplanmasında, qəhrəmanları ilə qarşılaşdığı məqamlarda, öz yazıları üzərində işləyəndə, onu çapa hazırlayanda və bir sıra digər hallarda etik normalara əməl etməklə şəxsi nümunə göstərməli, Konstitusiya, «Kütləvi informasiya vasitələri haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu və digər qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilən vəzifələri ləyaqətlə yerinə yetirməyə çalışmalıdır.

Jurnalistin çıxışları ictimai fikrin düzgün formalaşmasında əsas rol oynamalıdır. Doğruluq, düzlük, obyektivlik onun yaradıcılığının məhək daşı olmalıdır. Həm də o, həqiqəti yüksək sənətkarlıqla, daha əlverişli formada oxuculara çatdırmağı bacarmalıdır. Bu oxucu etimadını qazanmaqda ona ancaq kömək edər. Yüksək vətəndaşlıq keyfiyyəti, sosial fəallıq, əxlaqi mədəniyyət, peşə ustalığı jurnalistin çətin, həm də şərfli yaradıcılıq fəaliyyətinin xarakter xüsusiyyətləri kimi çıxış etməlidir. Araşdırmalarımız göstərir ki, jurnalistikamızın inkişafının müasir mərhələsində, müstəqillik yolu ilə irəlilədiyimiz, müxtəlif xarakterli, müxtəlif tipli qəzetlərin geniş şəbəkəsinin sürətlə artdığı, hələnin ağılına, ağızına gələni yazmağa çalışdığı, etik normalara biganəlik göstərdiyi bir vaxtda kütləvi informasiya vasitələrində jurnalist çıxışlarında müşahidə olunan qüsurları doğuran səbəblərin müəyyənləşdirilməsi və aradan qaldırılmasında nəzəri fikrimizin köməyinə böyük ehtiyac vardır.

Yalan, qərəz, böhtan, qarayaxma heç bir mətbuat orqanına üzəgəli gətirməz. Ona görə də hər bir jurnalist bütün hallarda, həm yenilikləri ümumiləşdirib yayanda, həm də milli müstəqilliyimizin çətin, daşlı-kəsəkli yollarında qarşıya çıxan çətinliklərin aradan qaldırılmasında, mənfiliklərin, qüsurların kəskin tənqidində inkaredilməz dəlillərə, sübutlara əsaslanmalıdır.

Məhz buna görə də «Kütləvi informasiya vasitələri haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununda kütləvi informasiya vasitələrinin vətəndaşlarla və təşkilatlarla münasibətlərindən bəhs edən fəslində belə bir cəhət xüsusilə nəzərə çatdırılır ki, «vətəndaşların və ya təşkilatların ixtiyarı var ki, kütləvi informasiya vasitəsi redaksiyalarından həqiqətə uyğun olmayan məlumatın təkzib olunmasını tələb etsin. Vətəndaş və ya təşkilat barəsində kütləvi informasiya vasitəsində onların hüquqlarına və qanuni mənafelərinə toxunan məlumat dərc edildikdə və ya verildikdə onların həmin kütləvi informasiya vasitələrində cavab dərc etdirməyə və ya cavab verməyə haqqı vardır»¹.

Cəmiyyət qarşısında jurnalistin öhdəsinə düşən vəzifələrin əhatə dairəsi bir sıra tələbləri də özündə cəmləşdirir ki, onlar əxlaqi məsuliyyət adlanır. Əxlaqlıq anlayışı isə insanların təcrübə əməllərini, davranışlarını əhatə edir. Əxlaq da ictimai şüurun sahəsi kimi fəlsəfi etika elminin predmetini təşkil edir. Jurnalistlərə verilən əxlaqi tələblərin genişliyi, hər şeydən əvvəl, onunla izah edilir ki, jurnalistikanın özü ictimai şüuru formalaşdıran qüdrətli vasitələrdən biridir. Ona görə də bu peşənin sahibi olan jurnalistlərin fəaliyyəti adamların mənəvi tələblərini ödəmək istiqamətinə yönəldilir. Odur ki, hər bir jurnalist yaradıcılıq fəaliyyətinin bütün anlarında etik normaları gözləməyə borcludur.

Jurnalist öz davranışı ilə auditoriyanın təsəvvüründə etimadlı şəxs təsəvvürü yaratmalıdır. «Cəmiyyətin hörmətini, öz adını qorumaq üçün jurnalist reklamçı və inzibati rəhbərlikdən asılı qala bilməz. Sözsüz ki, onların maraqları jurnalist vicdanı ilə üst-üstə düşməz. Etikalı jurnalist günahkarın günahı sübuta yetirilməyincə onu cinayətkar adlandırmır, zorakılıq qurbanlarını iri planda nümayiş etdirmir. Müxtəlif cinayətlərdə şübhəli sayılan yeniyetmələri efrədə göstərmək onların həyatında çox şeyi dəyişə bilər».²

Jurnalistlər özləri üçün ümümulikdə jurnalistin peşə əxlaqını müəyyənləşdirən qaydalar müəyyənləşdirmişlər. Jurnalistin əxlaq və peşə etikasını özündə birləşdirən yazılı kodekslərin yaranması ilk peşəkar qrupların və cəmiyyətin gözündə ucalmaq arzusu ilə bağlıdır.

İlk yazılı kodeks 1918-ci ildə Fransa Milli Jurnalist Birliklərinin qəbul etdiyi «Davranış qaydaları» xartiyası hesab olunur. (Xartiya birgə razılaşdırılmış siyasi sənəddir).

Elə bu illərdən başlayaraq müxtəlif jurnalist təşkilatları jurnalistlərin beynəlxalq görüşlərini təşkil etməyə başladı. Onlardan biri 1921-ci ildə amerikalı Ceyma Braun idi ki, o, jurnalistlərin beynəlxalq davranış qaydalarını təklif etdi. O, bu qaydaları özü tərtib etmişdi və onları «Jurnalist təcrübəsində etika və normalar kodeksi» adlandırdı. Bundan sonra İsveçrə, Braziliya, Finlandiya və s. ölkələrdə xüsusi davranış normaları yarandı. Bu kodekslər jurnalistlərdən, hətta, faktlar onun mənafeyinə zidd olduqda belə düzünü yazmaq, hər şəxsin şərəf və ləyaqətinə müdaxilə edib, onun həyatını pozmaq, şərəfli olmağı, əxlaq normalarından kənara çıxmamağı tələb edirdi. Bu prinsiplər etika kodeksinin əsasını təşkil edirdi.

Etik kodekslərin başlıca təyinatı jurnalistlərin cəmiyyət qarşısında

¹ Bax: «Kütləvi informasiya vasitələri haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu. «Xalq qəzeti» 1992, 10 sentyabr, s. 8-9.

² Муратов С.А. Телевизионное общение в кадре и за кадром. Москва, 2003, с. 179.

məsuliyyət hissini artırmaqla onların davranışına təsir etməkdir. Kodeksin bu vəzifənin öhdəsindən lazımınca gələ bilməsi üçün təkcə onun qəbul olunduğu haqda bəyanat vermək kifayət etmir, etik prinsiplərə ciddi riayət də təmin edilməlidir. Buna görə maraqlar münaqişəsi və istənilən digər məsələyə münasibətin kodeksdə nə dərəcədə ümumi və ya konkret şəkildə ifadə edilməsindən asılı olmayaraq, yalnız etik dəyərlərin dərk olunduğu və həm də onlara riayət edildiyi zaman kodeks öz funksiyasını daha yaxşı yerinə yetirmiş olur.

Lakin elə ən böyük problem də etik kodekslərdə irəli sürülmüş tələblərə jurnalistlərin riayət etməsini reallaşdırmaq yollarının tapılması ilə bağlıdır.

Milli jurnalist təşkilatları və cəmiyyətləri tərəfindən qəbul olunmuş etik kodekslərə riayətin təmin edilmə mexanizmi sahəsində Avropa ölkələrinin və Amerika Birləşmiş Ştatlarının əldə etdiyi təcrübə maraqlıdır.

Avropa modelinə əsasən, mətbuat azadlığının qorunmasına nəzarət etmək, ictimaiyyətlə media arasında mümkün mübahisə və problemləri yoluna qoymaq üçün mətbuat şuraları yaradılır. Bu praktika İspaniya və Fransa istisna olmaqla, demək olar ki, bütün Avropa ölkələri üçün xarakterikdir.

Mətbuat işləri üzrə şuralar onlara üzv olan mətbuat birlikləri tərəfindən maliyyələşir və qəbul etdikləri kodeksə müvafiq davranışı təmin etmək üçün gücə, məcburetmə mexanizminə malik olur.

Bu mənada Almaniya, İsveç və Norveç mətbuat şuraları kifayət qədər səmərəli fəaliyyət göstərir. Kodeksə riayətin təmin edilməsində mətbuat şurasından və ya jurnalist təşkilatlarının etika üzrə komitələrindən, həqiqətən də, çox şey asılıdır. Bəzən jurnalistlər istənilən inzibati cəzayı böyük nüfuza malik olan bu qurumların sadə xəbərdarlığından üstün tuturlar. «Çünki bu xəbərdarlığın arxasında nə qonşu redaksiyada, nə də başqa şəhərdə gizlənməyin mümkün olmayacağı qüvvə hiss olunur».¹ Fəaliyyətini davam etdirmək niyyətində olan jurnalist istəməz mətbuat üzrə qurumun rəyi ilə hesablaşmalı olur. Çünki bu, peşəkar mühitin ictimai rəyidir.

Mətbuat azadlığından ayrılmaz şəkildə qavranılan fərdi hüquqların mühafizəsinin önə çəkildiyi ABŞ-da isə tamamilə fərqli mənzərə müşahidə olunur. Düzdür, burada da ümummilli və yerli jurnalist təşkilatları tərəfindən qəbul olunmuş kodekslər yalnız təşkilat üzvlərinə aid edilir və əsasən ümumi müddəalardan ibarət olur. Amma bu kodekslərin tələblərini yerinə yetirməyə heç kim məcbur edilə bilməz. Çünki jurnalistika sahəsində hüquqsünaşlar, həkimlər və s. peşə sahibləri üçün mövcud olan məcburetmə mexanizminə malik kodekslərin tətbiqi ABŞ konstitusiyasına ziddir.

Konstitusiyaya edilmiş I düzəliş medianı hətta söz azadlığından ən ifrat sui-istifadə hallarında belə təqiblərdən qoruyur.

Jurnalist peşəsi çətin, təhlükəli, həm də məsuliyyətli peşələr sırasına daxildir. Amma bu heç də jurnalistikanın şərəfli sənət sahəsi kimi qiymətləndirilməsinə mane olmur. Əksinə, bu, bir daha onu göstərir ki, jurnalistikanın vurgunu olmadan, onu sevmədən bu peşəyə gəlmək məsləhət deyil. Taleyini bu sahədə bağlayanlardan bütün çətinliklərə, məhrumiy-

---

¹ «Jurnalist» . 1985, № 12, s. 58.

yətlərə, təzyiqlərə dözmək, peşəsinin yazılı və yazılmamış qaydalarına, etik normalarına əməl etmək tələb olunur. Jurnalistika elə ictimai-sosial institutdur ki, ona mühüm ictimai-siyasi əhəmiyyət kəsb edən hadisələrə nəzarət etməyə, ictimaiyyət adından hökm verməyə, cəmiyyətdə səlahiyyət sahiblərinin işlərinə xalqın maraqları baxımından yanaşmağa əsas verir.

Vacib məsələləri, insan taleyi ilə bağlı bütün problemləri kütləvi müzakirəyə çıxarmaq jurnalistin boynuna həm də böyük məsuliyyət yükü qoyur. Çünki onun kiçik bir səhlənkarlığı, diqqətsizliyi, kiminsə, nəyinsə xatirinə həqiqəti təhrif etməsi ağır mənəvi-psixoloji sarsıntılara, adamların ləyaqətinə, nüfuzuna xələl gətirə bilər.

Jurnalist baş verənləri hamıya anlatmaq üçün ilk növbədə dəqiq olmalıdır.

«Jurnalistika özündə müxtəlif sferaları birləşdirir. Situasiyanı öyrənən jurnalisti alimlə də müqayisə edirlər. Lakin birinci, operativlik üzündən hadisənin dərininə gedə bilmir və hadisəni öz mülahizələri ilə şərh etməyə bilməz. Mətbuat işçisi siyasi xadim kimi cəmiyyətin idarə olunmasında da iştirak edir. Yarananda yalnız əhalinin tələbatını ödəməyi əsas tutan KİV artıq təbliğatçıya çevrilir. Və «jurnalist-oxucu» münasibəti formalaşır. Əlbəttə, jurnalistika həqiqi birliyə əsaslanmadan effektiv ola bilməz. O, siyasi həyatda insanların istiqamətlənməsinə kömək etməsə, öz mənasını itirər».¹

Buna görə jurnalist daim məsuliyyətli olmağa və etik kodekslərdə irəli sürülən prinsiplərə ciddi yanaşaraq öz fəaliyyətində onları nəzərə almağa borcludur.

Jurnalist fəaliyyətində mənəvi əxlaqi seçimlə bağlı çətin məqamlarda etik kodekslər, öz məsləhət xarakterli göstərişləri ilə jurnalistin köməyinə gəlir.

Qərb ölkələrində mətbuatın özünütənzimləmə mexanizmi çoxdan bərqərar olduğundan etik kodekslərin tətbiqi ilə bağlı kifayət qədər təcrübə toplanıb.

Dünya jurnalistikası praktikasında peşə etikasını müəyyənləşdirən normalar bir sıra ölkələrdə qəbul edilib. Bu normalara riayət etmək jurnalistin vəzifə borcudur.

Demokratik cəmiyyət quruculuğunun fəal iştirakçılmasına çevrilmək üçün Azərbaycan jurnalistləri də öz davranış normalarını müəyyənləşdirmə sahəsində müəyyən addımlar atmışdır. Belə axtarışların nəticəsi olaraq 1992-ci ildə Azərbaycan Jurnalistlər Birliyində jurnalistlərin peşə etikası kodeksləri qəbul edilib.

Cəmiyyət dəyişdikcə jurnalistlərin qarşısında duran etik prinsiplər də dəyişir. Bu dəyişiklikləri vaxtında duymaq, onlara münasib hərəkət etmək vacib amillərdən biridir. Ona görə də Azərbaycan jurnalistləri 1998-ci ildə bu kodekslərə təzədən baxmış, yeni layihə hazırlayıb ictimaiyyətin müzakirəsinə vermişlər. Şübhə yoxdur ki, zaman bu prinsiplərin doğru-düzgünlüyünü sübut etməklə yanaşı, jurnalistlərin qarşısına yeni-yeni tələblər də qoyacaqdır.

Azərbaycan jurnalistləri özlərinin başlıca vəzifələrini həqiqətə xidmət etməkdə və eyni zamanda cəmiyyətin informasiyaya olan tələblərini ödəməkdə görür. Bu məsuliyyəti dərk edən, peşə ləyaqətini oxucu,

---

¹ Абрамов Д.С. «Профессиональная этика журналиста». Изд-во МГУ. 1999, с. 16.

dinləyici və tamaşaçıların etibarını, təmsil etdiyi informasiya orqanının nüfuzunu yüksək tutan hər bir jurnalist vəzifəsini icra edən zaman peşə standartlarını qorunmalıdır. Deyilənləri nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında İnsan Hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasında və Avropa Şurası Parlamenti Assosiasiyasının «Jurnalist etikasına haqqında» qətnaməsində öz əksini tapmış prinsiplərə uyğun olaraq «Yeni Nəsil» Jurnalistlər Birliyi Azərbaycan jurnalistlərinin etik kodeksini qəbul edir («Jurnalist etikasına», «Yeni Nəsil» Azərbaycan Jurnalistlər Birliyi. Bakı, 2000).

Demokratik ölkələrin əksəriyyətində kütləvi informasiya vasitələrinin özünü idarəetmə mexanizminin əsasını həmin ölkələrdə fəaliyyət göstərən «Mətbuat Şuraları» təşkil edir. Bu Mətbuat Şuralarının təcrübəsi göstərir ki, doğrudan da, bu qurum mətbuatla ictimaiyyət arasında olan münasibətləri tənzimləməkdə mühüm rola malikdir.

Azərbaycanda da belə bir şuraya ehtiyac özünü açıq-aşkar hiss etdirdi və Azərbaycan Mətbuat Şurası yarandı. Onun məqsədi Peşə Etikası kodeksini qəbul etmək və bunun əsasında fəaliyyət göstərmək idi. «Azərbaycan jurnalistlərinin I qurultayında (15.03.2003)» Azərbaycan jurnalistlərinin peşə davranışı qaydaları qəbul edilir. Onlar aşağıdakılardır: Prinsip 1 (3 bənd). Həqiqətə xidmət, dəqiqlik və obyektivlik; Prinsip 2 (3 bənd) - İnformasiya qaynaqlarına sayqılı yanaşmalı; Prinsip 3 (8 bənd) – Şərəf və ləyaqətin qorunması, şəxsi həyatın toxunulmazlığı; Prinsip 4 (7 bənd) – Jurnalistin özünün və çalışdığı orqanın reputasiyasının qorunması.

Azərbaycan mediası isə bəzi obyektiv səbəblər üzündən öz inkişafında demokratik ölkələrə məxsus KİV sistemlərinin keçdiyi təkamül yolundan uzaq düşüb. Lakin hazırda Azərbaycanda bir ictimai quruluşun digərilə əvəz olunması prosesi yaşamaqdadır və s. Cəmiyyətin bütün sferələrindəki münasibətlərin yeniləşməsinə nəzərdə tutan bu proses mediadan da yan keçmir.

Əlbəttə, jurnalistikamızın öz inkişafında yaşadığı bu mərhələ müəyyən çətinliklərsiz, problemlərsiz ötüşmür. Doğruluq, cəmiyyət maraqlarına xidmət, insanpərvərlik kimi yüksək mənəvi prinsiplər gündəlik həyatın cansıxıcı reallığı ilə toqquşur. Çətin iqtisadi şəraitdə fəaliyyət göstərən jurnalistlərimiz həyatı reallıqların təsiri ilə heç də hər zaman etik normalar çərçivəsində hərəkət etmirlər.

Digər tərəfdən jurnalistlər unudurlar ki, medianın müstəqilləşməsi heç də yalnız fəaliyyət azadlığını deyil, həm də həqiqət carçısı olmaqla bağlı onun öz üzərinə əlavə mənəvi öhdəliklər götürməsinə nəzərdə tutur. Azad olmağın heç bir məsuliyyət daşımamaqla qarışdırılması ciddi etik pozuntulara yol açır.

Jurnalist fəaliyyətində mənəvi əxlaqi seçimlə bağlı çətin məqamlarda etik kodekslər köməyə gəlir. Kodekslər jurnalistə düzgün qərar çıxarmaq üçün verilən bir imkandır. Jurnalist düzgün seçim etmək istəyənin zaman etik kodekslər kompas rolunda çıxış edən əvəsiz vasitədir.

«Etik kodeks jurnalistin doğruluq, düzgünlük, ədalətlik, müstəqillik və s. dəyər və öhdəliklərini müəyyən etsə də, hər ayrıca situasiyada onun davranışını birbaşa təyin etmək iqtidarında deyil».¹ Beləliklə, yazılı kodekslərlə jurnalistlərin real davranışı arasında uyğunsuzluq

¹ Лазутина Г.В. «Профессиональная этика журналиста» М., 2001, с. 71.

mövcud olur.

Bəzən jurnalist bir fərd kimi xoşlamadığı qərarı peşə etikasının prinsipinə əsasən qəbul etməyə və orta bir yol axtarıb tapmağa səy göstərə bilər. Hər halda, kodeksin müəyyən məsələyə aid göstərişi bütün hallarda öz birmənalılığını saxlaya bilmirsə, etik qərar qəbul etməyin məsuliyyəti bütünlüklə jurnalistin öz üzərinə düşür.

Kodekslər jurnalistə düzgün qərar çıxarmaq üçün verilən bir imkandır. Bunlar – kodekslər jurnalistlərdən, hətta, faktlar onun mənafeyinə zidd olduqda belə düzünü yazmaq, hər şəxsin şərəf və ləyaqətinə hörmət etmək, hər kəmin şəxsi həyatına müdaxilə edib onun həyatını pozmamaya, əxlaq normalarından kənara çıxmamağı tələb edir. Bu prinsiplər jurnalist etik kodeksinin əsasını təşkil edir.

Ona görə də, jurnalistlərimizin peşə etikası sahəsindəki nəzəri və təcrübəli biliklərinin azlığı, dünya praktikasına müraciəti zəruri edir.

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ КОДЕКСЫ ЖУРНАЛИСТОВ

С.И.РАГИМОВА

РЕЗЮМЕ

В деятельности журналистов сосредотачивается множество особенностей, имеющих общественное значение. Эти отношения характеризуют ответственность журналиста перед социальными группами, учреждениями и , в целом, перед обществом.

В статье рассмотрены профессиональные кодексы, существующие в демократических странах, в том числе и в Азербайджанской Республике, сделаны ряд выводов, которые могут быть полезными в подготовке современных журналистских кадров в Бакинском Государственном Университете.

THE PROFESSIONAL CODES OF JOURNALISTS

S.I.RAHIMOVA

SUMMARY

A lot of characteristic features, having the public importance and value are concentrated in journalist's activity. These relations characterize the responsibility of every journalist before social groups, institutions and and before the whole society.

The professional codes, existing in the democratic countries, especially in Azerbaijan Republic, were reviewed in the article. In addition, a number of conclusions also were done in the article, which can be useful in preparation of the modern journalistic staffs at the Baki State University.